

Ruch anarchistyczny w Rosji w okresie I wojny światowej

Strategie antywojennej walki

Dmitrij Rublow

wygłoszone w maju 2014, wydane drukiem 2016

Do 1914 roku ani jedno wydarzenie nie wywoływało wśród rosyjskich anarchistów tak ostrego rozgraniczenia. W latach 1920–1930 autorzy piszący w nurcie oficjalnej radzieckiej historiografii odrzucali jakąkolwiek antywojenną działalność anarchistów w latach 1914–1917³, ale w 1960 roku i połowie lat 80. doczekała się ona wyjaśnienia w ogólnych pracach poświęconych historii rosyjskiego anarchizmu⁴. Na początku lat 90. pojawiły się nowe prace poświęcone analizie poglądów i działalności ideologów oraz uczestników ruchu anarchistycznego w stolicach i regionach imperium rosyjskiego⁵. Jednakże kompleksowego zba-

[illegible]

Opinie internacjonalistów wyrażono w Manifeście o wojnie podpisanym przez 37 anarchistów (w tym przez przedstawicieli rosyjskiego anarchizmu Władimira Szatowa, Judę Grossmana i Aleksandra Szapiro). Jego autorzy charakteryzowali wojnę jako imperialistyczną, zaznaczając, że obie strony prześladują w niej zaborcze cele. Odpowiedzialność za jej wywołanie złożono na kapitalistów, ziemian i biurokrację. Lecz jedyny sposób przerwania działań wojennych widziano w powstaniu zbrojnym przeradzającym się w światową rewolucję społeczną usuwającą przyczyny międzynarodowych konfliktów – państwo i stosunki kapitalistyczne⁴⁰. Grupy anarchistyczne i periodyki nieraz wyrażały się w tym duchu. Redakcja gazety „Robotniczy Sztandar” wzywała do orientowania się na „przymusowe przerywanie wojny kolektywną wolą mas pracujących”, prowadzenia propagandy

[illegible]

36 □□□□□ □.□. □□□□□□□ □□□□□□□□□□.□. 47-48.

³⁷ [REDACTED] ., [REDACTED]-[REDACTED] [REDACTED] [REDACTED] [REDACTED] [REDACTED] [REDACTED]
[REDACTED] [REDACTED] [REDACTED] ([REDACTED] 1914 – [REDACTED] 1917 [REDACTED])., 2005. . 40.

³⁹ Nuchim Driker wspominał, jak w 1916 roku naczelnik centrali chersońskiej próbował zerwać strajk żniwów apelując do uczuć patriotycznych. □□□□□□ □. □□□□. □□□. □. 73.

7

nieszczerości antywojennych wystąpień mającego te same poglądy Karla Liebknechta⁵⁰. Sam Karelin był za sojuszem z anarchistami-obrońcami. Pośrednio uznając w liście do Kropotkina jego słuszność, tłumaczył swoją pozycję koniunkturalnymi motywami i dążeniem bycia w awangardzie ruchu rewolucyjnego: „Czytałem, drogi nauczycielu, Wasze pisma o wojnie. Widziałem całą siłę Waszych dowodów... Ale... jeśli byśmy my, ja z towarzyszami, wzięli wasz punkt widzenia, nikt by nie niósł naszych czarnych sztandarów w codziennej walce, która zacznie się po wojnie”⁵¹. W 1916 roku Karelin otwarcie usprawiedliwiał pozycję obrońców: „P. Kropotkin w niczym nie zmienił swoich poglądów, przyjął współczesną wojnę jak takie zjawisko, któremu my nie możemy przeszkodzić i z którego powinniśmy wyciągnąć jak największy pożytek... Protestując przeciw wojnie, można dojść do wniosku, że trzeba w niej uczestniczyć... Stronnicy P. Kropotkina biorą broń i idą na Niemców, wierząc, że zwycięstwo na stulecie zatrzyma triumf naszej doktryny, to jest nie będzie mniej szym złem niż śmierć któregoś z nas!”⁵².

Idee internacjonalistów wyrażały periodyki rosyjskiej anarchistycznej emigracji: „Głos Pracy” (1911–1917, Nowy Jork), „Alarm” (1914–1916, Genewa), „Robotniczy Sztandar” (1915–1917, Lozanna), „Robotnicza Myśl” (1916–1917, Nowy Jork), „Gwiazda Wschodu” (1916, Pittsburgh). Pod ich wpływem znalazły się największe organizacje anarchistów-emigrantów i przede wszystkim Federacja Związku Robotników Rosyjskich USA i Kanady (FSRR) powstała na zjeździe założycielskim w Detroit 1–6 lipca 1914 roku (w jej skład weszły 24 organizacje anarchistyczne Ameryki Północnej liczące ogółem ponad 600 osób). Przyjąwszy anarchistyczny program, FSRR wydawała anarchistyczną literaturę i pomagała anarchistom w Rosji. „Głos Pracy” stał się tubą Federacji. W gazecie licznie drukowano znanych anarchistycznych publicystów, jakoś jej antywojennych materiałów, a także jej popularność wśród emigrantów w Ameryce i Europie wzrastała. W latach 1911–1914 rozprowadzano ją na terenie całej Rosji. Z „Głosem Pracy” podtrzymywała związek Moskiewska Grupa Anarchistów Syndykalistów (MGAS). Jak pisze Leonid Łazarow, pod wpływem antymilitarystycznych artykułów członkowie FSRR odmawiali wstępowania do szkół wojskowych, uchylali się od służby w armii amerykańskiej, podlegając aresztowi i karze więzienia (w niektórych przypadkach do 5–10 lat)⁵³.

Anarchistyczna emigracja w Europie nie miała jednego centrum. Najbardziej wpływowymi grupami rosyjskich anarchistów-komunistów były „Wolna Wola” (Anglia), „Alarm” i „Robotniczy Świat” (Szwajcaria). Liczebność każdej z nich wynosiła 5–30 osób⁵⁴. Ich drukowanymi organami były: „Robotniczy Sztandar” i „Alarm”. W marcu 1915 roku Karelin opublikował jeden numer broszury Kraj północy. W odróżnieniu od „Głosu Pracy” publikacje te ukazywały się nieregularnie i nie często docierały do Rosji. Do tego, jak wspominała Lidia Nikonowa-Gogelia, już w 1914 roku francuska policja miała spis rosyjskich antymilita-

⁵⁰ [redacted], [redacted], 102, [redacted], [redacted], 1915, [redacted], 12, [redacted], 3, [redacted], 29–30.

⁵¹ [redacted] [redacted], [redacted], [redacted], [redacted], 41.

⁵² [redacted] [redacted], 1916. No 1. [redacted], 13.

⁵³ IISH. Lipotkin papers. B. 1. P. 128–130, 133, 135–136.

⁵⁴ W ocenie Aleksandra Borowoję tylko w Paryżu na początku 1917 roku żyło około stu rosyjskich anarchistów. [redacted], [redacted], 1023, [redacted], 1, [redacted], 85, [redacted], 1.

rystów. 3–4 sierpnia po ogłoszeniu mobilizacji pośród nich przeprowadzono aresztowania i rewizje z zatrzymaniem papierów⁵⁵. W 1916 roku represjom za propagandę przeciw wojnie poddano Wsiewołoda Wolina. Po aresztowaniu przesiedział wiele miesięcy w obozie dla internowanych, później wydany, w sierpniu 1916 roku zmuszony był wyjechać do USA⁵⁶.

Grupy emigracyjne tymczasem kolportowały antywojenne ulotki. W kwietniu 1915 roku genewski „Nabat” wystąpił z proklamacją „1-go maja. Obywatele!”. W 1916 roku pojawiło się jeszcze 5 ulotek: „Protest” (zurychski „Robotniczy Świat”), „Aktualności dnia” i „Odpowiedź” (Genewa), „Protest” (Paryż), „Do wszystkich uciśnionych”⁵⁷. Ostatnia ulotka była wydrukowana w październiku– listopadzie 1916 roku w wielu drukarniach Sztokholmu. Miała około tysiąca egzemplarzy nakładu i część została skonfiskowana przez szwedzką policję. Wojskowy agent Rosji w Szwecji przewidywał, że wydanie jej było dziełem rąk wywiadu niemieckiego, jednakże nie ma potwierdzenia tej wersji⁵⁸. Agitujący przeciw wojnie aktywiści FSRR organizowali wykłady i dyskusje z obrońcami (socjaldemokratami i eserowcami). W końcu 1915 roku Nikołaj Muchin miał wykłady w Chicago i Cleveland, a w marcu 1916 roku jego wystąpienia na temat „Wojna, patriotyzm i ojczyzna” słuchano w Detroit i Rochester. Na początku września 1915 roku Leonid Łazarow wyjaśnił w Detroit „Stosunek Piotra Kropotkina do europejskiej wojny”. Jesienią 1916 roku Federacja zorganizowała dla Grigorija Rajwy „objazd wykładowy” przez Bridgeport, Chester, Cleveland i Detroit, gdzie opowiadał o przebiegu wojny i planach stworzenia nowej Międzynarodówki. W listopadzie 1916 – styczniu 1917 roku Wsiewołod Wolin jeździł do Cleveland, Chicago i Detroit, dzieląc się swoimi przemyśleniami o anarchizmie, syndykalizmie, wojnie i strajku powszechnym⁵⁹.

Ważnym kierunkiem w działalności emigrantów stało się przerzucanie agitatorów i literatury do Rosji, z którą kontakt w okresie wojny został przerwany. We wrześniu 1915 roku redakcja „Sztandaru Robotniczego” informowała o zbiorce środków na te cele⁶⁰. Nikołaj Pietrow-Pawłow, osiedliwszy się w należącym do Japonii Dairenie, blisko rosyjskiej strefy wpływów w Mandżurii, w 1915 roku przez Charbin i marynarzy z Władywostoku przerzucał do Rosji wydawnictwa rosyjskich emigrantów-anarchistów. Tylko w 1915 roku zdołał on przesłać przez granicę część nakładu gazety „Alarm”, broszury Nowa Ewangelia i Za pokój⁶¹. W Piotrogradzie publikacje anarchistyczne otrzymywano przez Archangielsk (oczywiście przy pomocy marynarzy z okrętów handlowych)⁶². Według doniesień Łazarowa redakcja „Głosu Pracy” stworzyła kilka grup dla szerzenia propagandy w Rosji. Wio-

⁵⁵ IISH. Maximov papers. Folder 1.

⁵⁶ IISH. Lipotkin papers. B. 1. P. 305.

⁵⁷ [redacted], [redacted] [redacted]. 1883–1935 [redacted]. [redacted]. 1. [redacted]. 589–590, 612–613, 616–621; [redacted] [redacted], [redacted]. [redacted], [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 3, [redacted]. 270–270 [redacted].

⁵⁸ [redacted], [redacted]. 102, [redacted] [redacted], [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 3, [redacted]. 270–270 [redacted].

⁵⁹ IISH. Lipotkin papers. B. 1. P. 301, 305, 321, 333–334, 342–345, 361, 433.

⁶⁰ [redacted], [redacted]. 102, [redacted] [redacted], [redacted]. 1915, [redacted]. 12, [redacted]. 3, [redacted]. 69.

⁶¹ Ibidem, [redacted]. 99 [redacted]; [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 3, [redacted]. 11–11 [redacted], 14; [redacted], [redacted]. 533. [redacted]. 3. [redacted]. 2281. [redacted]. 130.

⁶² [redacted], [redacted]. 102, [redacted] [redacted], [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 57, [redacted]. 164 [redacted].

W latach 1914–1917 ruch anarchistyczny na terytorium Rosji przeżywał okres rozwoju. Gdy w latach 1914–1915 jego grupy (od 5 do 50 ludzi) działały w 8–9 miastach, już w 1916 i początku 1917 roku – w 17⁶⁹. Najbardziej liczne były w Piotrogradzie (w 1916 roku istniało tam 6 organizacji o ogólnej liczbie ponad 100 ludzi)⁷⁰ i w Moskwie (w 1916 roku – 7 grup i 73 działaczy)⁷¹. Według danych Walerija Kriwieńskiego na początku 1917 roku w Rosji doliczono się około 300 anarchistów. Postępowo dokonywała się konsolidacja ruchu, powstawały duże centra. Wiosną 1914 roku pojawiła się Grupa Anarchistów-Komunistów Zsyłanych na Wschodnią Syberię jednocząca kilkudziesięciu ludzi⁷². W 1914 i 1916 roku w Piotrogradzie powstały ogólnomiejskie Północny Związek Anarchistów i Północna Grupa Anarchistów jednoczące rejonowe organizacje stolicy. Zaznaczyła się stała tendencja do ustalenia kon-

72 117.

Działalność antywojenna organizacji anarchistycznych w Rosji wyrażała się przede wszystkim w propagandzie. W warunkach konspiracyjnych trudno było szerzyć ją ustnie i przy tym publicznie. Sytuację tę ilustruje historia z życia Władimira Possego, dziennikarza, znanego propagandzisty idei pokojowego anarchizmu, rewolucyjnego syndykalizmu i działalności kooperacyjnej. W sierpniu 1914 roku podczas wyjazdowych wykładów po miastach Powołża i Uralu odwiedził Sarapuł. W mieście tym wygłosił wykład o Niemczech i Niemcach rozwiewający propagandowe mity: „wskazywałem, że wojna jest sprawą paskudną, podłą, okrutną i że Niemcy są nie bardziej większymi zwierzętami niż Anglicy, Francuzi i my Rosjanie. Przypominałem o geniuszach literatury niemieckiej, sztuki, nauki. Przypominałem o tym, czego nas uczyli Niemcy i wyrażałem pewność, że po wojnie będziemy z Niemcami w przyjaźni uczyć się, pracować i tworzyć, jak przyjaciel u przyjaciela, a nie kłócić się. Przestrzegałem przed nagonką na Niemców żyjących w Rosji jako niewinnych przestępstw Wilhelma”⁷⁷. Wykład wywołał nagonkę na Possego w miejscowej czarnosecinnej prasie, gdzie wykładowcę otwarcie nazywano niemieckim i austro-węgierskim szpiegiem. Na następny wykład przyszli w dużej mierze oficerowie policji. Przez cały dzień zaraz po kazaniu w miejscowym soborze archcybiskupa Ambrożego liderzy miejscowych czarnosecińców i tłum parafian próbowali zlinczować Władimira Possego przebywającego na miejskim placu. Tylko wstawiennictwo znajdującego się tam pracownika sądu uratowało życie wykładowcyantymilitarysty. Zgodnie z decyzją gubernatora wiatckiego na Possego nałożono dużą karę. Następnie minister spraw wewnętrznych do wiosny 1916 roku zakazał wykładowczej działalności Władimirowi Possemu⁷⁸.

⁷³ □□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□
□□□□□□□□□□□□ □□□□□□ // □□□□□□□□□□□□ □□□□□□ □ □□□□□□□□ □ □□□□□□ 1914 -
1917 □□. □. 1999. □. 282; □□□□, □. 102, □□ □□, □□. 1915, □. 12, □. 11; □□. 1916, □. 12, □. 57, □. 57.

[illegible]

⁷⁶ □□ □□, □. 102, □□ □□, □□. 1914, □. 12, □. 1, □. 217–218, 220, 235–236 □□.; □□. 1916, □. 12, □. 88□, □. 36.

78 .. 481 – 483.

dużego zadłużenia Rosji u sojuszników. 11 października 1916 roku Skworców wziął udział w strajku studenckim w Charkowie, wykrzykując hasła „Precz z wojną, niech żyje rewolucja!”⁷⁹.

Bardziej znana była agitacja drukowana. Według danych Pawła Koroticza w latach 1914–1916 w Rosji opublikowano około 27 ulotek anarchistycznych i proklamacji⁸⁰. Przygotowywano je z reguły na hektografie lub szapirografie. Bardzo często kolportowano ręcznie pisane ulotki. Konspiracyjne grupy drukarzy likwidowano rzadko. MGAS razem z bolszewikami zaopatrzyła się w powielacz pochodzący z ekspropriacji w jednej z drukarni. Wielokrotnie podejmowano próby wydawania periodyków. W latach 1914–1915 Grupa Robotniczych Anarchistów-Komunistów opublikowała w Piotrogradzie jeden numer biuletynu „Anarchia”⁸¹, a Północny Związek Anarchistów powielił na hektografie dwa numery magazynu „Anarchista”. Oprócz tego Północna Grupa Anarchistów opublikowała w 1915 roku propagandowe broszury Podstawy anarchizmu i Trzej wrogowie. Głód. Niewiara. Strach⁸².

Pierwsze antymilitarystyczne ulotki pojawiły się już jesienią 1914 roku. Najbardziej znane z nich to: „Do żołnierzy!” (październik, Irkucku) i „Do wszystkich pracujących” (listopad, Sankt-Petersburgu)⁸³. Tylko piotrogrodzcy anarchiści od sierpnia 1914 do stycznia 1917 roku opublikowali 13 proklamacji (w 1914 roku – 1, w 1915 – 9, w 1916 – 3)⁸⁴. O ich nakładach dowiadujemy się z danych policyjnych. W czasie rewizji i aresztowań pośród członków Grupy Robotniczych Anarchistów-Komunistów w Piotrogradzie cofnięto 100 egzemplarzy wezwania „Towarzysze! Dziesięć lat temu...” i 85 „Wojna i rewolucja”⁸⁵. Nakład ulotek MGAS osiągnął 1000–2000 egzemplarzy⁸⁶. Adresowane były one przede wszystkim do robotników i kolportowane w przedsiębiorstwach. W sierpniu 1915 roku ulotki Północnej Grupy Anarchistów „O wojnie” i „Towarzysze! Robotnicza Rosja i rosyjski proletariatus...” czytano przeważnie na Putiłowskim, Bałtyckim Stoczniowym i mechanicznych zakładach Piotrogradu⁸⁷. Zimą i wiosną 1916 roku anarchiści, którzy pod przewodnictwem Fiodorowa przyjechali do Moskwy z Piotrogradu, rozdawali broszury Podstawy anarchizmu i Marsz przeciw wojnie w Wojskowo-Przemysłowej Fabryce nr 1, zakładach „Dynamo”, „Duks” Dobrowa i Nabgolca, „Bari”⁸⁸. We wrześniu 1916 roku proklamacje pojawiły się w Moskwie w zakładach Michelsona, Duksa, sokołowskim i miejskich tramwajarniach. Według danych policji „część robotników odniosła się ze zrozumieniem do ulotek”⁸⁹. Cy-

⁷⁹ [redacted], [redacted]. 102. [redacted] [redacted]. 1916. [redacted]. 12. [redacted]. 88 [redacted]. 29 - 30 [redacted], 33.

⁸⁰ [redacted] [redacted] [redacted]. [redacted]. [redacted]. [redacted]. 60.

⁸¹ [redacted], [redacted]. 102, [redacted] [redacted], [redacted]. 1915, [redacted]. 175, [redacted]. 2, [redacted]. 11–12.

⁸² Ibidem, [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 46 [redacted], [redacted]. 16–19 [redacted]; [redacted] [redacted] [redacted]. [redacted]. [redacted]. 155–156.

⁸³ [redacted], [redacted]. 124, [redacted]. 53, [redacted]. 96, [redacted]. 10; [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]. 1883–1935 [redacted]. [redacted]. 1. [redacted]. 605–606.

⁸⁴ [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]. [redacted]. 56; [redacted], [redacted]. 102, [redacted] [redacted], [redacted]. 1915, [redacted]. 12, [redacted]. 46 [redacted], [redacted]. 17; [redacted]. 57 [redacted], [redacted]. 2–14, 17–17 [redacted]; [redacted]. 343, [redacted]. 2, [redacted]. 69; [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 57 [redacted], [redacted]. 6.

⁸⁵ [redacted], [redacted]. 102, [redacted] [redacted], [redacted]. 1915, [redacted]. 175, [redacted]. 2, [redacted]. 11–15.

⁸⁶ [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted] [redacted]. [redacted]. 37.

⁸⁷ [redacted], [redacted]. 102, [redacted] [redacted], [redacted]. 1915, [redacted]. 12, [redacted]. 57 [redacted], [redacted]. 8, 14; [redacted]. 58 [redacted], [redacted]. 1–2 [redacted].

⁸⁸ Ibidem, [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 46 [redacted], [redacted]. 15–15 [redacted], 20–24 [redacted], 34 [redacted].

⁸⁹ Ibidem, [redacted]. 4, 10–10 [redacted], 40, 42, 43–43 [redacted].

klicznie wywołymano robotnicze konflikty. Przykładowo 27 października 1915 roku podczas strajku w zakładzie „Feniks” w Piotrogradzie kolportowano odezwę wzywającą do zakończenia wojny na drodze wywołania rewolucji socjalnej⁹⁰.

W większości ulotki kierowane były do adresatów („Do wszystkich pracujących”, „Robotnicy!”, „Bracia żołnierze!”, „Towarzysze robotnicy!”, „Robotnicy – producenci rur!”, „Robotnicy i robotnice!”⁹¹) i zawierały hasła: „Precz z wojną!”, „Precz z waszymi krwawymi wojnami!” itd.⁹² Zawierały bezstronną ocenę działań wojennych, które charakteryzowały jako „krwawą grę rządów”, „bratobójczą wojnę”, „wielką wojnę światową” itd.⁹³ Położenie Rosji przedstawiały katastroficznie: „Ofiary naszych wojsk sięgnęły dwóch milionów. Każdy dzień wojny niesie ponad 40 tysięcy ofiar i kosztuje 200 milionów”⁹⁴. Nowymi hasłami w anarchistycznej propagandzie stały się oskarżenia o zdradę ostro brzmiące w kolportowanej w listopadzie 1916 roku ulotce MGAS „Uwolnienie pracujących powinno być sprawą samych pracujących”. „My pamiętamy imiona Suchomłynowa i Miasojedowa, którzy swoją zdradą sprzyjali pomyślnemu zniszczeniu rosyjskiej armii. Wiemy, że zdrada gnieździ się w carskim pałacu i koło młodej królowej grupuje się kółko germanofilów mających swoich agentów w neutralnych krajach. Oto dlaczego odbywa się takie bezlitosne niszczenie na froncie rosyjskich robotników i chłopów, oto dlaczego nasze straty osiągają straszną cyfrę – prawie 9 milionów ludzi, to jest więcej niż straty Niemiec i Austrii razem wziętych”⁹⁵. Ulotka MGAS jest ciekawa przez to, że sformułowano w niej strategię walki politycznej wzywającą do obalenia Mikołaja II w lutym 1917 roku. W ulotce oskarżono rząd o niezdolność naprawy „kwestii spożywczych” i zapowiadano klęskę głodu w przypadku, gdy prywatna inicjatywa zostanie zakłuta przez działania biurokracji. Ze swej strony jej autorzy proponowali robotnikom skorzystać z konfliktu między Dumą Państwową a Mikołajem II: „Towarzysze, wzywamy was ponownie do wzięcia w ręce sławnego oręża walki proletariackiej i zadania decydującego uderzenia swojemu złowieszczemu wrogowi. Niech dzień otwarcia Dumy Państwowej będzie naznaczony strajkiem moskiewskiego proletariatu. W ten dzień burżuazja przygotowuje się do przeprowadzenia natarcia z trybuny parlamentarnej. W związku z tym uderzenie w naszego przekłętą wroga zostanie przeprowadzone z dwóch stron”⁹⁶. Zatem walka o anarchistyczny ideał została przeniesiona w dalszą przyszłość (co było nietypowe dla anarchistów początku XX wieku), a bliższymi celami ogłoszono obalenie samodzierżawia, zakończenie wojny, pozostawienie politycznych swobód i ogłoszenie amnestii⁹⁷.

W armii i we flocie agitacją zajęli się znani anarchiści – Aleksander Borowoj, Anatolij Żeleźniakow, Grigorij Maksimow i inni. „Już odpowiedziałem na męczące mnie pytanie –

⁹⁰ [redacted] [redacted]. [redacted]. [redacted]. 57–58.

⁹¹ Ibidem. [redacted]. 576, 605, 608.

⁹² [redacted]. [redacted] [redacted]. 1883–1935 [redacted]. [redacted]. 1. [redacted]. 589, 604, 609.

⁹³ Ibidem. [redacted]. 576, 582, 596, 603, 604, 608.

⁹⁴ Ibidem. [redacted]. 582.

⁹⁵ [redacted], [redacted]. 102, [redacted], [redacted]. 1916, [redacted]. 12, [redacted]. 46, [redacted]. 6.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem

Znane stały się ucieczki anarchistów z armii i floty. Przykładowo w lipcu 1915 roku grupa anarchistów znajdująca w się w Moskwie pod przywództwem łotewskiego szewca Bielewskiego-Bierzina przygotowywała ucieczkę wezwanego do armii anarchisty Gajgla¹¹⁶.

¹¹⁶ □□□□, □. 102, □□ □□, □□. 1916, □. 12, □. 46□, □. 86.

[illegible]

□□□□□□□□ □.□., □□□□□□□□ □ □□□□□. □., 1939.

Anarcho-Biblioteka
Dobry pieróg to wywrotowy pieróg

Dmitrij Rublow
Ruch anarchistyczny w Rosji w okresie I wojny światowej
Strategie antywojennej walki
wygłoszone w maju 2014, wydane drukiem 2016

[https://www.academia.edu/31124670/Studia_z_dziej
%C3%B3w_anarchizmu_2_English_summaries_](https://www.academia.edu/31124670/Studia_z_dziej%C3%B3w_anarchizmu_2_English_summaries_)

Wygłoszone na drugiej edycji konferencji "Z dziejów anarchizmu". Autor jest związany z
Rosyjskim Państwowym Uniwersytetem Rolniczym w Moskwie

pl.anarchistlibraries.net